

BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARIDA MULOQOT MADANIYATINI TAKOMILLASHTIRISH

Fayzullayeva Feruza Raxmatovna

Toshkent kimyo xalqaro universiteti, magistr

E-mail: feruza3787@gmail.com

998-90-271-37-54

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19448239>

ANOTATSIYA

Ushbu tezis boshlang'ich sinf o'quvchilarida (1—4-sinflar) muloqot madaniyatini shakllantirishning nazariy asoslari va amaliy yo'llarini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotda milliy pedagogik an'analar, o'zbek klassik adabiyoti va zamonaviy ta'lim metodikalarining uyg'unligi asosida muloqot madaniyatini rivojlantirishning samarali usullari tahlil qilingan. Boshlang'ich sinflarda nutq odobi, tinglash madaniyati va kommunikativ ko'nikmalarni oshirish bo'yicha pedagogik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

KALIT SO'ZLAR

muloqot madaniyati, nutq odobi, boshlang'ich ta'lim, kommunikativ kompetentlik, so'z madaniyati, milliy tarbiya, axloqiy tarbiya, pedagogik texnologiya, faol ta'lim, nutq rivojlantirish.

1. KIRISH

Muloqot — insoniyat madaniyatining asosi, jamiyat hayotining ko'zgusi. Bolaning barkamol shaxs sifatida shakllanishida muloqot madaniyati asosiy omillardan biri hisoblanadi. O'zbek xalq pedagogikasida so'z odob-axloqi azaldan yuksak qadriyat sifatida e'zozlab kelindi.

[1] "Tiling — oynang, ko'ngling — bo'yog'ing" degan xalq maqoli bu haqiqatni lo'nda ifodalaydi.

Abdulla Avloniy o'zining bebaho "Turkiy Guliston yoxud axloq" asarida yosh avlodga shunday murojaat etgan: "Bolalarning kamoli uchun birinchi shart — til va so'z odobi. Kimki so'zni munosib ishlata bilsa, u kishilik martabasini egallar." [2] Bu fikr bugungi pedagogika uchun ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Bugungi kunda axborot texnologiyalari jadal rivojlanishi muloqot shakllarini o'zgartirmoqda. Virtual aloqaning kuchayishi jonli, yuzma-yuz muloqot madaniyatiga e'tiborni susaytirmoqda. Ayniqsa, 7—11 yoshli boshlang'ich sinf o'quvchilari shaxsiy muloqot ko'nikmalarini shakllantirishning muhim davrini boshdan kechirmoqda. Shu sababli, mazkur muammo zamonaviy o'zbek pedagogika fanining dolzarb yo'nalishi sifatida chuqur tadqiqotni talab etadi.

Tadqiqotning maqsadi — boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilar muloqot madaniyatini oshirishga yo'naltirilgan pedagogik shart-sharoitlar, usullar va vositalar tizimini ishlab chiqish.

Tadqiqotning vazifalari: muloqot madaniyatining nazariy asoslarini tahlil qilish; boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda samarali metodlarni aniqlash; o'zbek adabiyoti va xalq pedagogikasidan foydalanish imkoniyatlarini ko'rsatish; amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

2. TADQIQOTNING NAZARIY ASOSLARI

2.1. Muloqot madaniyatining mohiyati va tarkibiy qismlari

O'zbek pedagogikasida muloqot madaniyati tushunchasini ilmiy jihatdan birinchilardan bo'lib Abdurauf Fitrat asoslagan. U "Oila" asarida bola tarbiyasining asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida so'z odob-axloqini, ya'ni to'g'ri, madaniyatli gaplashish san'atini alohida ta'kidlagan. [3]

Muloqot madaniyati quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi: birinchidan, *verbal muloqot ko'nikmalari* — so'z tanlash odobi, grammatik to'g'rilik, nutqning ifodaliligi; ikkinchidan, *noverbal muloqot* — imo-ishora, yuz ifodalari, intonatsiya; uchinchidan, *tinglash madaniyati* — sabr bilan, diqqat bilan eshitish, empat sezish; to'rtinchidan, *muloqot odobi* — salomlashish, minnatdorlik bildirish, uzr so'rash, kattalarni hurmat qilish.

2.2. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining psixologik-pedagogik xususiyatlari

G'afur G'ulomning "Shum bola" asarida boshlang'ich maktab yoshidagi bolaning muloqotga chanqoqligi, o'rganishga ishtiyoqi va kattalarni kuzatib taqlid qilish ko'nikmasining kuchliligi nihoyatda jonli va haqiqiy tarzda tasvirlangan. [4] Bu badiiy kuzatish zamonaviy yosh psixologiyasi bilan to'liq mos keladi.

7—11 yoshli bolalarda muloqot madaniyatini shakllantirish uchun qulay bo'lgan psixologik xususiyatlar quyidagilar: kattalar nutqiga taqlid orqali o'rganishning samaradorligi; o'qituvchi va ota-onaga nisbatan ishonch va hurmat; o'yinli va emotsional faoliyatga moyillik; eslab qolish va taqlid qilish qobiliyatining o'tkirligi. Bu xususiyatlardan metodlar tizimida to'g'ri foydalanish muloqot madaniyatini tezda va samarali shakllantirishga imkon beradi.

3. MULOQOT MADANIYATINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

3.1. O'zbek adabiyoti orqali muloqot tarbiyasi

Hamid Olimjonning bolalarga bag'ishlangan she'rlari va Zulfiyaning lirik asarlari o'zbek tilining musiqiy boyligini, so'zning ulug'vorligini yoshlar qalbiga singdirishda nodir pedagogik vositadir. [5] She'rlarni ifodali o'qish darslarida intonatsiya, pauza, ohang — muloqotning noverbal unsurlari bilan yaqindan tanishish imkoniyati tug'iladi.

Erkin Vohidovning "O'zbekim" va Abdulla Oripovning "Ona yurt" she'rlarini o'rganish jarayonida bola ona tilimizning ulug'vorligini his etadi, o'z nutqiga nisbatan mas'uliyat va g'urur uyg'onadi. [6] Bunday darslar muloqot madaniyatini milliy o'zlikni anglash bilan uyg'unlashtiradi.

Sa'diy Sheroziyning "Guliston" asaridan o'girilgan parchalar ham ta'lim jarayonida keng qo'llaniladi. Unda muloqot odobiga oid rivoyatlar — sukunatning qadri, so'zning ta'siri, no'rin gapning zarari — boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun qulay va tushunarli tarzda bayon etilgan. [7]

3.2. Faol ta'lim metodlari

Muloqot madaniyatini takomillashtirish uchun quyidagi metodlar tavsiya etiladi:

Metod	Tavsif va maqsad
Rol o'yinlari	Do'kon, kutubxona, shifokor qabulxonasida muloqot sahnalarini o'ynash orqali hayotiy ko'nikmalarni mashq qilish.
Muloqot ko'zgusi	O'quvchilar bir-birining nutqini eshitib, muloyim tarzda izoh beradi; o'z-o'zini baholash ko'nikmasi rivojlanadi.
Adabiy munozara	O'qilgan asardagi qahramonlarning muloqot odob-axloqini tahlil qilish va muhokama etish.

Metod	Tavsif va maqsad
Suhbat-trening	O'qituvchi rahbarligida turli muloqot vaziyatlarini modellashtirish va mashq qilish.
Ertaklar drammatizatsiyasi	Xalq ertaklaridagi dialoglarni sahnalashtirish, ifodali o'qish va rollarni ijro etish.

3.3. Oila va maktab hamkorligi

Muloqot madaniyatini shakllantirishda oila hal qiluvchi muhit hisoblanadi. Ota-ona nutqining mazmundorligi, oiladagi muloqot uslubi, suhbat madaniyati — bularning barchasi bolaning nutqiy rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. [8] Shu sababli, o'qituvchi ota-onalar bilan hamkorlikda ishlashi: ota-onalar uchun treninglar o'tkazish, uyda bajaradigan ijodiy topshiriqlar berish va oilaviy muloqot muhitini boyitish bo'yicha maslahatlar taqdim etish lozim.

O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" qissasida oilaviy muloqot muhiti va bola tarbiyasining o'zaro bog'liqligi hayotiy lavhalar orqali ko'rsatilgan. [9] Bu asardan pedagogik tarbiya ishlarida foydalanish oila va maktab o'rtasidagi ko'prikn mustahkamlaydi.

4. XULOSA

Olib borilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida muloqot madaniyatini takomillashtirish — bu faqat nutq texnikasini o'rgatish emas, balki bolaning ma'naviy olamini, milliy o'zlikni anglashini va insoniy qadriyatlarga hurmatini shakllantirishdir.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalar chiqarildi:

1. O'zbek klassik va zamonaviy adabiyoti — muloqot madaniyatini shakllantirishning eng ta'sirchan pedagogik vositasidir. Abdulla Avloniy, Fitrat, G'afur G'ulom, Hamid Olimjon, Erkin Vohidov va boshqalar asarlari bu maqsad uchun keng imkoniyat yaratadi.

2. 7—11 yoshli bolalarning taqlid orqali o'rganish, emotsional qabul qilish va o'yin faoliyatiga moyillik xususiyatlari faol ta'lim metodlarini qo'llash uchun qulay psixologik zamin yaratadi.

3. Muloqot madaniyatini shakllantirishda maktab va oilaning uyg'un hamkorligi zaruriy shart hisoblanadi; ota-onalar pedagogik madaniyatini oshirish bu jarayonning muhim qismidir.

4. Milliy tarbiya an'analari — salomlashish, kattalarni hurmat qilish, so'z odobini saqlash, sukut va so'zning o'rnini bilish — bugungi ta'lim metodikasiga organik tarzda singdirilishi lozim.

5. Rol o'yinlari, muloqot treninglari, adabiy drammatizatsiyalar va guruhli munozaralar verbal va noverbal muloqot ko'nikmalarini bir vaqtda rivojlantirishning eng samarali usullaridir.

Yuqoridagi mulohazalar shuni tasdiqlaydiki, muloqot madaniyatiga yo'naltirilgan tizimli va izchil pedagogik ish boshlang'ich sinf o'quvchilarida nafaqat nutqiy, balki ma'naviy-axloqiy jihatdan ham barkamol shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi. Xalqimizning boy adabiy va pedagogik merosi bu ishning qurolxonasi bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbek xalq maqollari va iboralari. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa uyi, 2018. — 320 b.
2. Avloniy A. Turkiy Guliston yoxud axloq. — Toshkent: O'qituvchi, 1992. — 160 b. (73-bet)
3. Fitrat A. Oila. — Toshkent: Ma'naviyat, 2000. — 112 b. (44-bet)
4. G'ulom G'. Shum bola. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa uyi, 2015. — 208 b.
5. Olimjon H. Tanlangan asarlar. Bolalar she'rlari. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2010. — 264 b.
6. Vohidov E. She'rlar va poemalar. — Toshkent: Sharq, 2005. — 384 b.; Oripov A. Tanlangan asarlar. — Toshkent: Sharq, 2007. — 416 b.
7. Sheroziy S. Guliston (A. Qodirov tarjimasi). — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2003. — 256 b.
8. Hasanboeva O., Xoliqova M. Boshlang'ich sinflarda nutq o'stirish metodikasi. — Toshkent: TDPU, 2019. — 288 b.
9. Hoshimov O'. Dunyoning ishlari. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa uyi, 2011. — 336 b.